

SKIRMANTĖ SMILINGYTĖ-ŽEIMIENĖ

Juozas Tumas-Vaižgantas ir Lietuvai pagražinti draugija

Anotacija: Kertinį epochinės Juozo Tumo-Vaižganto asmenybės orientyrą ir darbas nuosekliai siektą gyvenimo tikslą galima nusakyti labai paprastai: kad Lietuva gražėtų. Tikėtina, kad būtent rašytojas sumanė 1921 m. įsteigtos Lietuvai pagražinti draugijos pavadinimą. Straipsnyje pristatomas mažiau žinomas plačios visuomeninės Vaižganto darbuotės segmentas – veikla šioje draugijoje. Nagrinėjamos organizacijos atsiradimo aplinkybės ir priimtoms misijos – dailinti per I pasaulinį karą nuniokotą Lietuvos kraštovaizdį sodinant medžius ir globojant „istorinių ir pasakinių vietų“ atminimą – praktinė raiška. Aptariama Tumo –Lietuvai pagražinti draugijos ideologo – programinė vizija ir jo kaip organizacijos populiarintojo svarba. Atskleidžiamos rašytojo pastangos aktyvinti memorializacijos procesą, per kultūros paveldo objektus bei kuriamus naujus memorialinius ženklus budrinti kolektyvinę atmintį. Tumo indėlį puoselėjant atminties kultūrą, formuojant vizualinę tapatybę ryškina ir jo veikla memorialiniams paminklams statyti komitetuose.

Raktažodžiai: Juozas Tumas-Vaižgantas, Lietuvai pagražinti draugija, kultūrinis kraštovaizdis, memorializacija, paminklai, atminties kultūra.

Juozo Tumo-Vaižganto visuomeninė veikla lig šiol tebėra beprecedentis fenomenas, kuriam skleistis jo gyventas laikmetis buvo palanki terpė: akivaizdžios dvi didelės lietuvių draugijų kūrimosi bangos – dešimtmetis iki I pasaulinio karo ir pirmasis nepriklausomos Lietuvos gyvavimo dešimtmetis, o ypač – pirmasis penkmetis. Savo naryste rašytojas stiprino net tris dešimtis visuomeninių sambūrių. Tas organizacijas sąlygiškai galima grupuoti pagal pobūdį: religinės, politinės (čia priskirtinos ir sukarintos organizacijos), šalpos, mokslinės-šviečiamosios ir kultūrinės raiškos. Paskutinei grupei priklausytų Lietuvai pagražinti draugija, kurią ir Tumas vadino kultūrine draugija. Tyrimų, apibendrinančių Vaižganto visuomeninę raišką, jo indėlį į konkrečios draugijos veiklą ir bendrai poveikio visuomenės gyvenimui mastą, trūksta. Nuodugniau patyrinta tik

Tumo narystė 1907 m. įsteigtoje Lietuvių mokslo draugijoje¹. Apie Lietuvai pagražinti draugiją nėra daug rašyta². Moksliniame diskurse įvardytas draugijos siekis gaivinti visuomenės atmintį aktualizuojant Veliuonos archeologinius paminklus³, plačiau organizacijos darbas apžvelgtas monografijoje apie visuomenės veikėją, vieną draugijos iniciatorių Povilą Matulionį, kur apibūdinami profesoriaus nuopelnai draugijai⁴. Dokumentinis draugijos palikimas tėra fragmentiškas, nes archyvas neišlikęs. Todėl pirmąsyk išsamiau pristatomai organizacijos veiklai ir Tumo indėliui joje atskleisti bus pasitelkti duomenys, kuriuos pavyko išsiaiškinti tyrinėjant archyvinius šaltinius, draugijos leidinius ir tarpukario periodiką.

Pirmajame 1921 m. ketvirtyje Tumas su bičiuliais sumano ir pradeda leisti žurnalą *Mūsų senovė* ir įkuria Draugiją Lietuvai pagražinti⁵. Vienas bendraminčių, kartu steigęs šią draugiją ir konstravęs *Mūsų senovės* viziją – rašytojo bičiulis Povilas Matulionis, taip pat aktyvus visuomenininkas, miškininkas. Abu mokėsi Dinaburgo (Daugpilio) gimnazijoje ir Latvijoje turėję kitokių gyvenimo patirčių, vėliau įsitraukė į 1923 m. įkurtą Lietuvių-latvių vienybės draugiją, tačiau kodėl jiedu, jau turėdami daug visuomeninių įsipareigojimų ir darbų, pasiryžo steigti Lietuvai pagražinti draugiją? Vaižgantas yra nusakęs *Mūsų senovės* genezę; draugijos atveju to nepadarė. Vis dėlto leidinį ir draugiją siejo ne tik steigimo laikas, bet ir bendra vertybinė sąsaja – palaikyti atminties kultūrą.

-
- 1 Ilona Čiužauskaitė, „Lietuvių mokslo draugija ir Juozas Tumas-Vaižgantas“, *Vilniaus kultūrinis gyvenimas: draugijų reikšmė, 1900–1945*, sud. Alma Lapinskienė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2008, p. 25–34.
 - 2 Trumpa draugijos istorija pateikta enciklopedijose (*Lietuvių enciklopedija*, t. 16, Bostonas: Lietuvių enciklopedijos leidykla, 1958, p. 16; *Visuotinė lietuvių enciklopedija*, t. XIII, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2008, p. 147, dar keletas duomenų be archyvinių nuorodų yra nuo 1995 m. atsikūrusios Lietuvai pagražinti draugijos leidinyje (*Tėvynės meilės ir grožio keliu*, Vilnius: Vilniaus pedagoginis universitetas, 2006). Aktyvaus draugijos nario Tado Ivanausko atsiminimuose glaustai įvertintas jo, kartu ir draugijos, indėlis puoselėjant gamtą tarpukariu (Tadas Ivanauskas, *Aš apsisprendžiu*, sud. Algis Ivanauskas, Žymantas Morkvėnas, Vilnius: Baltijos aplinkos forumas, 2010, p. 268–269).
 - 3 Manvydas Vitkūnas, „Kovos Lietuvos istorinėje atmintyje: piliakalniai kaip „atminties vieta““, in: *Karo archyvas*, t. XXXI, 2016, p. 294–299.
 - 4 Romualdas Deltuvas, *Povilas Matulionis: ateities pradžia – tai mes*, Kaunas: Lututė, 2014, p. 517–526.
 - 5 Žodžių seka organizacijos pavadinime tarpukariu įvairavo (Lietuvai pagražinti draugija – Draugija Lietuvai pagražinti). Vis dėlto kur kas dažniau vartotas pavadinimas Lietuvai pagražinti draugija.

Tumas 1921 m. balandžio 1 d. parašė prašymą (autografa) Kauno apskrities viršininkui, kad įregistruotų Lietuvai pagražinti draugiją, kurios nariais steigėjais be savęs nurodė Stasį Šilingą, Juozą Skripkų, Eugenijų Kubilių ir Povilą Matulionį⁶. Kauno miesto ir apskrities viršininkas Pranas Morkus, beje, taip pat vienas draugijos pradininkų, tų pačių metų balandžio 23 d. įregistravo Draugijos Lietuvai pagražinti įstatus, kurie netrukus išleisti atskiru leidiniu⁷. Pagrindinis draugijos tikslas –

kelti ir tobulinti Lietuvoje mintį ir nusimanymą, jog privalu ypač augalais gražinti įvairios tėvynės vietos, kaip va: 1) miestai, miesteliai, sodžiai ir kitos gyvenamosios vietos; 2) istoriniais atminimais brangios vietos: piliakalniai, griuvėsiai; 3) šiaip jau: mokyklos, šventyklos, kapinės, keliai, paupiai, pajūriai, kalnai.

Be to, įstatuose išsakytas siekis įvairiose vietovėse steigti draugijos skyrius⁸, „surasti ir steigti sveikas ir gražias gamtos vietas sveikatai ir poilsiui“. Draugijos būstinė registruota jos pirmininku išrinkto Tumo namuose (Kaunas, Aleksoto g. 6), vėliau būstinės adresas keitėsi.

Veikti draugija iš tikrųjų pradėjo truputį anksčiau. Jau 1921 m. kovo 23 d. narių susirinkime buvo suplanuoti pirmieji organizacijos darbai – sudaryti komitetai atskiroms Kauno teritorijoms prižiūrėti. Antai kun. Tumas, advokatas Šilingas, dailininkas Paulius Galaunė ir vargonų meistras Jonas Garalevičius susibūrė „Vytauto bažnyčios aikštės ir Nemuno Kranto gatvės pagražinimui“⁹ (sic: kasdienio Tumo judėjimo plotas).

Kodėl reikėjo tokių komitetų ir kokios yra draugijos radimosi prielaidos? Per I pasaulinį karą, nepriklausomybės kovas šalis buvo nuniokota. Vokiečių okupacijos metais kariuomenės įtvirtinimams ir kitoms reikmėms buvo iškirsta maždaug ketvirtadalis Lietuvos miškų. Draugijos steigėjus ir jos vadovą Tumą, prisiekusį vaikščiotoją, liūdino pokarinė suirutė – apleistų, netvarkingų miestų ir miestelių vaizdai, „daug sugriautų ir sunaikintų ūkių, sudegintų trobesių, kastuvais ir

6 LCVA, f. 402, ap. 4, b. 141, l. 1.

7 *Draugijos Lietuvai pagražinti įstatai*, [Kaunas]: [Lietuvai pagražinti draugija], 1921. Draugijos įstatai atnaujinti 1929 ir 1936 metais.

8 Pagal įstatus draugijos skyrius gali įsikurti, kai turi 10 narių.

9 „Lietuvai pagražinti draugija“, *Vilnius*, 1921, Nr. 81, p. 4.

granatomis išvagotų laukų, kuriuose augo ir bujojo piktžolės“¹⁰. Be to, tada stipriai išaugo medžių – kraštovaizdžio puošmenų – utilitari panauda: medienos labai trūko pastatams atstatyti, reikėjo jų ir kurui. Padėtį blogino ir pradėta žemės reforma: per žemės dalybas dvarus skirstant sodžiais, įpykę kaimynai iškirsdavo visus medžius ir vaismedžius plynai, anot Vaižganto bičiulio Felikso Vizbaro, net agrastų nepalikdami. Suprantama, esant tokioms aplinkybėms „medžių užjautėjas“, kaip pats save vadino, Tumas ir jo bendraminčiai negalėjo susitaikyti su užaštrėjusia problema – masiškai laužomais jaunais medeliais ir šakomis (tuomet jais mėgta puošti, apkaišyti būstus, kareivines). Tais pačiais 1921 m. Vizbaras prašė Steigiamojo Seimo išleisti atskirą įstatymą „apginti sodams ir medžiams, stovintiems palei kelius ir vieškelius“¹¹. Būtinybę puoselėti medžius daugkart išsakė Tumas ir kiti draugijos nariai. Neatsitiktinai pirmajame jau įregistruotos Lietuvai pagražinti draugijos susirinkime (1921 m. balandžio 29 d.) buvo paremtas Aleksandro Dambrausko–Jakšto siūlymas raginti Švietimo ministeriją „įvesti mokyklose medžių sodinimo šventę“ – moksleivijos auklėjimo priemonę¹². Tokią šventinę talką Aleksoto–Garliavos kelyje draugija 1921 m. spalio 1 d. surengė aštuonioms Kauno mokykloms¹³, vėliau moksleivių talkos visoje Lietuvoje tapo kasmete pavasario tradicija.

Lietuvai pagražinti draugija užsibrėžė ir vykdė plačią kultūrinę misiją, darbuodamasi dviem pagrindinėmis kryptimis – gamtosaugos ir atminties puoselėjimo. Tų skirtingų veiklos krypčių Tumas nediferencijavo, į kraštovaizdį jis žvelgė kaip į universumą, bet per tautinę prizmę, ir net rado savitą būdą įvedant simbolius sujungti gamtos, istorijos ir atminties sferas.

XX a. 3-jo dešimtmečio pradžioje buvo nemažai apleistų kultūros paveldo objektų, labai trūko valstybingumą simbolizuojančių memorialinių ženklų. Remiantis Tumo redaguotos *Mūsų senovės* idėjine programa numanu: angažuotasi fiziniam veiksmui – tvarkyti, gražinti Kauną ir visą respubliką, kad nebūtų gėda prieš protėvius. Dar prieš I pasaulinį karą Tumas skatino visuomenę rūpintis istorine atmintimi, archeologiniais paminklais („kalnais“)¹⁴, jam ir draugijos

10 „Iš Lietuvai pagražinti draugijos praeities ir dabarties“, in: *Vytauto Didžiojo garbei, 1430–1930*, red. Pranas Lubickas, Kaunas: Lietuvai pagražinti draugijos Centro valdyba, [1936 arba 1937], p. 14. Bibliografai neteisingai nurodo knygos leidybos metus – 1930 m.

11 Feliksas Vizbaras, „Reikalingas įstatymas“, *Lietuvos balsas*, 1921, Nr. 14, p. 1.

12 „Draugijos Lietuvai pagražinti posėdis“, *Laisvė*, 1921, Nr. 95, p. 3.

13 Romualdas Deltuvas, *op. cit.*, p. 519.

14 Pvz., Juozas Tumas, „Branginkime savo kalnų turtus!“, *Viltis*, 1910, Nr. 59, p. 1.

bendražygiams rūpėjo sutvarkyti ir aktualizuoti istorinius objektus. Savo akcijomis išskirtinėse miestų ar kaimų vietose (pvz., aikštėje ar ant piliakalnio) Lietuvai pagražinti draugija ragino sodinti patvarų medį ir suteikti jam konvencionalų, Lietuvos istorijai svarbų, vardą. Tikėtasi, kad toks medis-simbolis, medis-„paminklas“ išaugs į gyvąją vietovės dominantę, o aplink formuosis lokali istorinės atminties erdvė ir svarbių valstybinių švenčių vieta. Toks planas daug kur materializavosi, tarkim, Panevėžyje prie draugijos iniciatyva pasodinto Vilniaus ąžuoliuko tarpukariu vykdavo svarbūs renginiai, įvairių valstybinių progų minėjimai. Tikriausiai medžio-simbolinio paminklo idėją draugija perėmė iš 1920 m. gegužės 15 d. vykusios Steigiamojo Seimo šventės. Įkvėptas įvykio svarbos, dailininkų sukurtų garbės vartų Kaune, Viliaus Jomanto papuošto „bulvariuko“ Malūnų gatvės gale, kur Matulioniui pasiūlius buvo pasodinti 5 ąžuolai seimui įamžinti, Tumas, sakydamas kalbą („ir ne ąžuolų diekim penkių medžių krūmelį, tik mes diekim Lietuvos pilietybę“), kiekvieną tų ąžuolėlių pavertė metafora¹⁵. Regis, būtent Tumo sumanymu Lietuvai pagražinti draugijos iniciatyva valstybės penkmečiui paminėti 1923 m. iškilmingai sodinti Laisvės medžiai (pvz., Alytuje, Baisogaloje, Kaune, Šeduvoje, Žeimelyje). 1924 m. ypatinga švente Akademijoje, Alytuje, Baisogaloje, Biržuose, Gargžduose, Jonavoje, Jurbarke, Kamajuose, Kaune, Kelmėje, Kupiškyje, Kuršenuose, Linkuvoje, Naumiestyje, Panevėžyje, Pasvalyje, Raseiniuose, Šeduvoje, Šeštokuose, Šiauliuose, Tauragėje, Tirkšliuose, Ukmergėje, Vilkaviškyje, Zarasuose¹⁶ ir kitur virto Vilniaus medžio, dažniausiai ąžuolo, sodinimas. 1925 m. draugijos dėka Lietuvoje atsirado *Aušros* medžiai (pvz., Karo muziejaus sodelyje prie paminklo Jonui Basanavičiui, Panevėžyje Vytauto aikštėje (uosis) ar Raseinių gimnazijos sodelyje), o 1927 m. – Basanavičiaus, 1928 m. – Nepriklausomybės, 1929 m. – Spaudos (pvz., lig šiol tebeauga keturi ąžuolai Šiauliuose), 1930 m. – Vytauto Didžiojo, 1931 m. – Vienybės (pvz., Kaune), 1932 m. – Kęstučio, 1933 m. – Jaunimo, 1934 m. – Tautos vado (pvz., Šiauliuose, Joniškyje), 1935 m. – Klaipėdos (pvz., Tumo parke Marijampolėje, Panemunyje), 1936 m. – Pabaltijo vienybės medžiai.

Dauguma draugijos veiklos ištakose susitelkusių asmenų – draugijos *spiritus primum* Tumo bičiuliai, kolegos (dar minėtini jo kraštiečiai dailininkas Kajetonas Sklėrius, kunigai Antanas Šmulškštys, Povilas Januševičius, Juozapas Stakauskas)

15 „Steigiamojo Seimo šventė“, *Tauta*, 1920, Nr. 21, p. 1–2.

16 Aprašymų, kaip įvairiose vietovėse sodinti Vilniaus medžiai, pateikta leidinyje: *Aušros medis: Lietuvai pagražinti draugijos vienkartinis leidinys*, red. Liudas Gira, Kaunas, 1925.

ar asmenys, su kuriais jam jau buvo tekę dirbuotis kitose srityse. Tarp organizacijos pradininkų buvo nemažai seimo narių ir kitų svarbių valstybės pareigūnų. Draugijos vicepirmininku išrinktas gamtininkas Matulionis – tuometis Žemės ūkio ir valstybės turtų ministerijos viceministras, draugijos ūkvedžiu tapęs Eugenijus Kubilius – Vidaus reikalų ministerijos Miestų skyriaus viršininkas. Ne tik įtakingų valstybės tarnautojų dalyvavimas draugijos veikloje, bet ir jos plėtūs, net valstybinės reikšmės užmojai rodė draugiją buvus net tik visuomenės, bet ir valdininkijos, valdiškųjų institucijų veiklos katalizatoriumi, o kartu – ir visus gyventojų sluoksnius konsoliduojančia jungtimi. Draugijos veiklą palaikė ir žydų bendruomenės, o tarp Tirkšlių skyriaus narių vyravo žydai¹⁷.

Per Tumo pirmininkavimo kadenciją (1921–1924 m.)¹⁸ savo planais ir kai kuriais darbais – atželdinti Lietuvą, diegti urbanistinius projektus (kad ir Kauno regeneracijos planą), landšafto kultūrinimo modelius, įvairiškai ugdyti jaunimą, perimti kultūros paveldo objektų priežiūrą, statyti memorialinius paminklus – draugija įsiverždavo ir į Lietuvos atstatymo komisariato, Valstybinės archeologijos komisijos ar kitų institucijų „jurisdikciją“. Tačiau su jomis nekonkuravo, stengėsi dėl visiems rūpimo rezultato, laikėsi mediatoriaus pozicijos.

Draugijos valdyba (vicepirmininkas Matulionis, kasininkas inžinierius Skripkus, ūkio vedėjas Kubilius ir sekretorius Jonas Raupys) kartu su pirmininku Tumu 1922 m. balandžio 11 d. paskelbė atsišaukimą „Lietuvai pagražinti draugijos kvietimas“. Jis dvipusiu plakatu išspausdintas Enzio Jagomasto spaustuvėje Tilžėje¹⁹ ir dar paplatintas periodikoje²⁰. Atsišaukimas-kvietimas priminė draugijos tikslus ir akino „kultūringųjų kraštų“ pavyzdžiu dėtis draugėn ir

17 LCVA, f. 1367, ap. 1, b. 348, l. 57.

18 Remdamasis draugijos įstatais Tumas pirmininkauti jai liovėsi po trejų veiklos metų. 1924 m. balandžio 27 d. išrinkta nauja draugijos valdyba, į ją perrinkti Matulionis, Kubilius ir Skripkus, tačiau Tumas, nors ir prašytas pasilikti savo pareigose, atsistatydino, jam suteiktas išskirtinis patarėjo statusas („Lietuvai pagražinti draugijos susirinkimas“, *Lietuvis*, 1924, Nr. 96, p. 7). Antrasis draugijos vadovas – generolas Vladas Nagevičius, jo kadencija taip pat truko trejus metus. 1927 m. gegužės 16 d. pirmininku išrinktas pulkininkas Vladislovas Braziulevičius juo buvo iki 1940 m. rugpjūčio 26 d., kai sovietinis Vidaus reikalų ministras draugiją su visais skyriais uždarė („Lietuvai pagražinti draugijos naujoji centro valdyba“, *Lietuvis*, 1927, Nr. 110, p. 3; LCVA, f. 1367, ap. 1, b. 348, l. 69). Nuo 1927 m. Tumas vėl darbuosė draugijos centro valdyboje.

19 LNB RKRS, SD 108.

20 „Lietuvai Pagražinti Draugijos Kvietimas“, *Trimitas*, 1922, Nr. 16, p. 43–45.

savo darbu, lėšomis nuolat gerinti savo gyvenamųjų vietų išvaizdą nelaukiant valdžios veiksmų. Nusakyta, ir ką draugija per pirmuosius veiklos metus yra pasiekusi: Kauno miestas žadęs skirti nemažai lėšų miestui gražinti ir sudaryti prie miesto valdybos „Kauno miesto pagražinimo komisiją“. Priminta, kad draugijos įgaliotas Kauno miesto burmistras Jonas Vileišis dalyvavo tarptautiniame „daržnamių“ ir miestų planavimo suvažiavime (*International Garden Cities and Town Planning Association*) Londone. Beje, ir vėliau būta draugijos žingsnių semtis tarptautinės patirties, nariams vykstant į europinės reikšmės renginius. Minėtame kvietime dar rašyta, jog draugija sumaniusi ir

veda derybas: a) dėlėi įvaisijimo Kaune gėlių ir įvairių rūšių medžių, kad užtektų aprūpinti visai Lietuvai, b) su svetimų valstybių ir organizacijų atstovais dėlėi paruošimo pavyzdingų planų skrajojančiai Lietuvoje parodai supažindinti visuomenę su kitų kraštų toje srityje kultūros stoviu.

Paroda ketinta viešinti planavimo pavydžius miesteliams, projektus sodžiams ir atskiriems ūkiams statyti, tik ji, regis, nebuvo surengta. Atsišaukimas ragino atsiminti „užmirštas ir apleistas įvairias brangias vietas, kaip antai: Senapolis Kaune, Piliakalnis Veliuonoje, Zapyškio bažnyčia, Birutės Kalnas Palangoje ir t. t.“, parinkti vietas būsimiems kurortams, įruošti aikšteles jaunuomenės sportui, kelius apsodinti medžiais, prie namų užveisti darželius. Prašyta: „padėkit Draugijai pasiekti svarbų kultūriniame gyvenime tikslą, nes be visuomenės to pasiekti neįmanoma. Todėl Draugija turi garbės ne sau, bet Lietuvos krašto kultūrai prašyt: kad a) stotumėt nariais (metinis nario mokestis 25 auks.), b) skirtumėte subsidijas“.

Minint Palangos prijungimo prie Lietuvos metines 1922 m. kovo 31 d. kurorte susikūrė komitetas „dėl pagražinimo miesto ir dėl visos tvarkos“. Tądien Birutės kalne įtaisyta memorialinė marmurinė plokštė prijungimui atminti²¹ – pirmasis draugijos darbų kalnui tvarkyti ženklas. Tumas ne sykį kvietė draugijos surinktomis lėšomis puošti Birutės kalną²², tai ir daryta: sutvarkyta aplinka, takas, abipus jo įrengti nauji suoliukai.

21 „Palanga“, *Trimitas*, 1922, Nr. 16, p. 14.

22 Pvz., visuotiniame draugijos susirinkime 1928 m., žr.: „Sodins Nepriklausomybės medžius“, *Lietuvos aidas*, 1928, Nr. 53, p. 5.

Nors pradinis draugijos veiklos arealas buvo Kaunas, jis netruko plėstis²³ ir pamažu apėmė visą Lietuvą²⁴. Ypač reikšmingi pakilimu buvo 1923-ieji. Kovo mėn. 15 ir 20 d. draugijos centro valdyba vėl parengė keletą moralizuojančių kreipimūsi į visuomenę ir kvietimą surengti I visuotinę medžių sodinimo šventę bei gražinti kraštą. Jie publikuoti dviem plakatais²⁵, jų 18 tūkstančių egzempliorių plačiai išsiuntinėta, be to, kvietimas paskelbtas ir periodinėje spaudoje²⁶. Draugijos valdybos tekstų, kurių 1923–1924 m. būta nemažai, stilius leistų manyti, kad jų autorius yra Tumas. Jei ką ir ne pats rašė, tai tikrai redagavo. Tikriausiai jis parašė ir 1923 m. kovo 27 d. prašymą Švietimo ir Krašto apsaugos ministerijoms, kad jos savo žinioje esančiam jaunimui – besimokantiesiems ir kareiviams – diegtų draugijos idėjas²⁷. Prisidėti prie draugijos veiklos tų metų balandį agituotos ir valsčių valdybos, specialų kreipimūsi išspausdinant pirmame žurnalo *Savivaldybė* numeryje²⁸ ir kituose periodiniuose leidiniuose. Į kvietimą reaguota: buvo valsčių valdybų, įsiliejusių į draugiją (pvz., imtasi priemonių išsaugoti Dionizo Poškos Baublius, kad jų nepaliestų Bijotų dvaro parceliacija, o Salantų valsčiaus valdyba kaip draugijos narys 1925 m. pradžioje ėmėsi žygių stabdyti buv. Bogdano Oginskio parko alėjų kirtimą²⁹). Atskiras kvietimas

23 Kauno apskrityje draugijos skyriai daugiausiai ėmė kurtis vietovėse palei Nemuną ir Nerį. 1925 m. jau veikė Veliuonos, Zapyškio, Jonavos ir Survilų, vėliau įsisteigė Seredžiaus, Aukštosios Panemunės skyriai. LCVA, f. 402, ap. 4, b. 141.

24 1924 m. draugija savo padalinius taip pat turėjo Alytuje, Biržuose, Kėdainiuose, Kupiškyje, Marijampolėje, Mažeikiuose, Panevėžyje, Pasvalyje, Rozalime, Rokiškyje, Šaukėnuose, Šeduvoje, Švėkšnoje, Ukmergėje, Vabalninke, Zarasuose (*Vilniaus medis: vienkartinis leidinys, Vilniaus medžio sodinimo šventei, Vilniaus Lietuvos sostinės, 600 m. sutiktuvėms paminėti, peržiūrėjo J. Tumas; sutvarkė ir kalbos žiūrėjo Liudas Gira, [Kaunas]: Lietuvai pagražinti draugija, 1924, (be paginacijos)). Įvairiais metais įkurti skyriai Darbėnuose, Joniškyje, Kazlų Rūdoje, Klaipėdoje, Kražiuose, Lygumuose, Merkinėje, Pilviškiuose, Raudonėje, Širvintose, Tirkšliuose, Utenoje, Vieškėnuose, Virbalyje. (LCVA, f. 111, ap. 9, b. 301; f. 412, ap. 9, b. 271; f. 1367, ap. 1, b. 348, l. 30, 40, 42, 47, 50, 57 ir kt.). Kaune 1927 m. susibūrė ir atskiras ponių komitetas.*

25 „Lietuvai pagražinti draugijos kvietimas“. *Lietuvos medžių sodinimo šventė*, Kaunas: [s. n.], 1923; *Lietuvai pagražinti draugijos žodis Lietuvos visuomenei! „Piliečiai! jau pavasaris“*, Kaunas: [s. n.], 1923.

26 Pz.: „Lietuvos medžių sodinimo šventė“, *Karys*, 1923, Nr. 13, p. 157; *Krašto balsas*, 1923, Nr. 87, p. 1–2. Buvo pakartotas ir 1922 m. kvietimas: „Lietuvai pagražinti draugijos kvietimas“, *Lietuva*, 1923, Nr. 96, p. 2.

27 LCVA, f. 391, ap. 4, b. 1882, l. 11.

28 „Lietuvai pagražinti draugijos kreipimasis į savivaldybes“, *Savivaldybė*, 1923, Nr. 1, p. 12.

29 LMAVB RS, f. 300, b. 787.

tvarkyti savo namų išvaizdą ir aplinką 1923 m. buvo adresuotas ir namų savininkams³⁰. Akivaizdu, kad dėl geros reklamos ir komunikacijos su gyventojais, valdžios atstovais, draugija tapo žinoma.

Stipri paspirtis buvo, kai į Lietuvai pagražinti draugiją įsijungė Tado bei Honoratos Ivanauskų ir kitų gamtininkų 1923 m. kovą įsteigtas medžių sodinimo komitetas³¹, suaktyvinęs Lietuvos atželdinimo procesą. Ivanauskienė sėkmingai vadovavo sudėtingam turiningos medžių sodinimo šventės Kaune, vykusios 1923 m. gegužės 6 d., pasirengimui³². Kauno Ažuolyne tuomet pasodintos koncentrinės alėjos, sujungusios aplinkines gatves ir įkūnijusios simbolinę tautos vienybę, nes medžius epicentre sodino Lietuvai, Mažajai Lietuvai, išseivijai atstovavę žinomi asmenys. Tumas pašventino kartu su Respublikos prezidentu Aleksandru Stulginskiu pasodintą maumedžių alėją, daug garbių medžių sodintojų ir renginio dalyvių klausė sveikinimo kalbų, Valstybės operos choro giedamų tautos ir meno himnų, tūkstančiai žiūrovų stebėjo Liudo Giros misteriją *Stebuklo valanda*, suvaidintą dramos teatro aktorių ir net artilerijos raitelių. Savo susižavėjimą renginiu Tumas aistringai išsakė žiniasklaidoje³³. Jis buvo draugijos ruporas, beveik kasmet, jau ir nebebūdamas pirmininku, rašė agitacinius straipsnius paremti draugijos veiklą³⁴.

1923 m. surengta pirmoji visuotinė medžių sodinimo šventė vėliau virto kasmete gegužės tradicija. Vaižgantas džiaugėsi plačiai apželdinamais plotais, bet jam buvo svarbu diegti ir tuos simbolinius medžius, pats jų yra sodinęs³⁵. Nuo 1924 m. draugija įvedė ir kitą visuotinę – paukščių – šventę, per kurią keldavo

30 „Lietuvai pagražinti draugijos žodis gerbiamiems namų savininkams“, *Krašto balsas*, 1923, Nr. 96, p. 4.

31 Komitetas veikė prie Gamtos tyrimų stoties, įstatymu įsteigtos 1921 m. gegužės 20 d. Žr.: *Vyriausybės žinios*, 1921, Nr. 66, p. 1.

32 Medžių sodinimo komiteto pajamų–išlaidų dokumentai. LMAVB RS, f. 300, b. 793.

33 Juozas Tumas, „Gegužės 6 d. „misterijos““, *Krašto balsas*, 1923, Nr. 101, p. 1–2; Nr. 102, p. 3.

34 Juozas Tumas, „Lietuvai pagražinti dr-jos rinkliavos komiteto atsišaukimas“, *Lietuva*, 1924, Nr. 88, p. 3–4; „Lietuvai pagražinti draugija remtina“, *Lietuva*, 1926, Nr. 114, p. 4; „Gražinkime gi Lietuvą“, *Lietuvis*, 1927, Nr. 102, p. 2; „Medžių ir paukščių šventės“, *Lietuvos aidas*, 1929, Nr. 95, p. 3; „Vienybės medį sodinant“, *Naujoji Romuva*, 1931, Nr. 22, p. 513; „Kęstučio medis“, *Lietuvos aidas*, 1932, Nr. 95, p. 7.

35 Kazimieras Skebėra teigė, kad Tumas pasodino Aušros medį Linksmakalnyje (Aleksotas), tačiau neteisingai nurodė tai buvus 1923 metais. *Neužmirštamam Vaižgantam: atsiminimai, esė, laiškai*, sud. Alf. Pakėnas, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2009, p. 243.

inkilus. Be to, rengdavo gamtos apsaugos savaitę, gėlynų konkursus³⁶, kai kuriose vietovėse prižiūrėjo savanorių, sukilėlių kapus (pvz., Ukmergėje, Klaipėdoje), įrengdavo poilsines, paviljonus (pvz., Rambyno kalne).

Gegužės pradžios talkos buvo sklandžiai organizuotos. Draugijos prašymu miškų departamentas parūpindavo sodinukų, girininkai nurodydavo, kur reikia apsodinti didesnius plotus. Nors orientuotasi į praktinius kraštotvarkos darbus, draugija buvo aktyvi ir leidybos bare. Mokytojams, vedantiems vaikus, dažniausiai pradinukus, sodinti medžių, buvo išleista metodinių knygelių³⁷. Jas ir kitus draugijos leidinius (*Vilniaus medis*, *Aušros medis* ar *Vytauto Didžiojo garbei, 1430–1930*) įgydavo „kaipo naudingas ir turinčias didelės svarbos pradžios m-kloms“ priemonės³⁸. Kauno mokymo įstaigų auklėtiniai apsodino, daugiausia pušelėmis, smiltyną tarp Petrašiūnų ir Pažaislio, atželdino Panemunės mišką. Nors ne visi medžiai prigijo (net minėtoji maumedžių alėja Kaune buvo nunio-kota ir neišliko³⁹), apželdinimo apimtis buvo tikrai reikšminga Lietuvai – per du nepriklausomybės dešimtmečius pasodinta šimtai tūkstančių medžių. Sodinimo vėjus ėmė keisti ir urbanizuotų vietovių vaizdą, kai kur miesteliuose ir miestuose formuotos alėjos (pvz., Pagiryje, Siesikuose, Šeduvoje, Šiauliuose, Ukmergėje), atsirado parkų (pvz., Kuršėnuose⁴⁰) ar želdinių akcentų aikštėse. Deja, nėra nustatyta, kiek tų draugijos diegtų, dabar jau beveik šimtamečių medžių išliko, kiek gyva atmintyje jų sodinimo intencija⁴¹.

36 „Lietuvai pagražinti draugija kviečia puošti gėlėmis ir žalumynais balkonus ir terasas“, *Lietuvos aidas*, 1930, Nr. 117, p. 4.

37 Jurgis Kuprevičius, *Kaip sodinti medį: „Vilniaus Medį“ ir kitus sodinant keli patarimai*, Kaunas: Lietuvai pagražinti draugija, 1924; *Lietuvos atželdymas: skiriama Lietuvos mokytojams*, Kaunas: Medžių sodinimo komitetas prie Gamtos tyrimo stoties, 1925.

38 LNB RKRS, f. 123–268, l. 1

39 „Draugija, kuri nori papuošti visą Lietuvą“, *Lietuvos aidas*, 1937, Nr. 530, p. 523.

40 „Kuršėnai“, *Aušros medis*: Lietuvai pagražinti draugijos vienkartinis leidinys, red. Liudas Gira, Kaunas, 1925, p. 40.

41 Tarkim, net istorinius medžius Šiauliuose aptariančiame straipsnyje (Jonas Nekrašius, „Istoriniai medžiai ir parkai Šiauliuose (XIX a. – XXI a. pradžia)“, in: *Acta humanitarica universitatis Saulensis*, t. 13, 2011, p. 474–494) eliminuotas Lietuvai pagražinti draugijos indėlis, klaidingai nurodoma, kad pirmoji visuotinė medžių sodinimo šventė mieste įvyko 1928, o ne 1923 m. („1-oji medžių sodinimo šventė Šiauliuose“, *Vilniaus medis: vienkartinis leidinys, Vilniaus medžio sodinimo šventei, Vilniaus Lietuvos sostinės, 600 m. sutiktuoms paminėti*, peržiūrėjo J. Tumas; sutvarkė ir kalbos žiūrėjo Liudas Gira, [Kaunas]: Lietuvai pagražinti draugija, 1924, (be paginacijos)).

Draugija ne tik, anot Tumo, „apmedžiavo“ šalį, bet ir gana sėkmingai kūrė lokalius atminties kultūros ženklus. Lietuvai stokoiant paveldosaugos institucijų, Tumo kreipiama draugija ėmė rūpintis paveldo objektais. Čia primintini jo darbai prikelti Vytauto bažnyčią ir daugiametė veikla komitete Pažaislio ansambliui restauruoti⁴². Draugijos pirmininkas Tumas kartu su Matulioniu 1921 m. lapkričio 20 d. dalyvavo Kauno miesto tarybos posėdyje, kuriame svarstytos Kauno pilies prieigų sutvarkymo galimybės ir nutarta nusavinti ir nugriauti šalia pilies stovėjusias lūšnas, išvalyti dalį griuvėsių, padailinti aikštę priešais pilį ir pan.⁴³. Aktualizuoti Veliuonos istorinę reikšmę ir tvarkyti piliakalnius taip pat pradėta jau pirmaisiais draugijos veiklos metais. Trūkstant valstybinės svarbos atminties vietų, kiek aptvarkius menamą didžiojo kunigaikščio Gedimino žūties vietą, 1921 m. šiam Lietuvos valdovui atminti piliakalnyje iškeltas išlakis kryžius, kurį pašventino Tumas. Tą įvykį pašiepė karikatūra Jono Šliūpo sūnaus Keistučio leistame humoristiniame laikraštyje *Ragutis* (1921, Nr. 2, p. 5): juk kunigaikštis – pagonis, atsisakęs krikštytis, o jam kryžius pastatytas...

Tvarkyti kultūros paveldo objektus reikėjo lėšų, todėl 1923 m. draugija įsteigė Lietuvos „istorinėms vietoms gaivinti“ fondą. Aukoti jam prašyta dar viename organizacijos plakate (dail. Antanas Kairys) su atpažįstamai pavaizduotomis Vilniaus ir Kauno pilių apybraižomis⁴⁴. Draugijai 1924 m. pavyko surengti rinkliavas visose apskrityse. 1924 m. dienraščiai mirgėjo draugijos šūkais. Štai 1924 m. balandžio 15 d. „Lietuvos“ paantraštė skelbė: „Tikras Vilniaus jubilėjaus paminklas, tai „Vilniaus Medis“ ir sutvarkytos brangios istorinės vietos“, o kitame to paties laikraščio puslapyje Tumas ir draugijos rinkliavos komiteto pirmininkas J. Meišys informavo, kad 1923 m. visuotiniame susirinkime draugija nutarė sutvarkyti istorines vietas (piliakalnius) ir skelbia jų registraciją, nes esą skaudu, kad po piliakalnius ganosi galvijai, kad kalnas Veliuonoje, kur žuvo Vilniaus įkūrėjas didysis kunigaikštis Gediminas, dar nėra tapęs Tautos parku. Draugija kreipėsi į Žemės reformos valdybą ir prašė perduoti jos globai Gedimino kapo piliakalnį Veliuonoje ir piliakalnį Kupiškyje. Be to, spaudoje išplatinta anketa, nes tikėtasi iš gyventojų gauti duomenų „istorinėms vietoms“

42 VUB RS, f. 1–F10; f. 1–F429; f. 187–1837, l. 194–196.

43 Romualdas Deltuvos, *op. cit.*, p. 5.

44 Jis buvo reprodukuotas draugijos nario kortelėje ir spalvotu atviruku. Žr. Algimantas Miškinis, Kęstutis Morkūnas, *Kauno atvirukai*, Vilnius: Lietuvos nacionalinis muziejus, 2001, p. 155.

registruoti⁴⁵. 1924 m. draugijos išlaidų prioritetas – sutvarkyti piliakalnį Veliuonoje ir taip paminėti Lietuvos sostinės 600 metų sukaktuves⁴⁶. Išleistas dar vienas plakatas, vainikuotas Galaunės sukurtu kartu su Vilniaus globėjo šv. Kristoforo atvaizdu. Spaudinyje publikuotas 1924 m. kovo 12 d. draugijos kvietimas į antrąją Lietuvoje – Vilniaus medžių sodinimo šventę⁴⁷. Tais metais draugija plačiai išvystė vadinamąją Vilniaus akciją: ne tik Kaune, bet ir kitur buvo rengiamos išskilmės, koncertai, vaidinamos misterijos, ant piliakalnių deginti Vilniaus aukurai ar Vilniaus ugnys ir, be abejo, gausiai sodinti Vilniaus medžiai (piliakalniuose taip pat, pvz., Kupiškio ar Reginėnų). Gegužės 1 d. Žaliakalnyje kariuomenės parodos aikštėje kanauninkas Tumas atidarė draugijos renginio išskilmės, nubrėžė savo, tuo pačiu ir draugijos, kovos už Vilnių kryptį: „Tik kultūra, kuri pas mus kyla ne šimtmečiais, bet metais, mes nugalėsime visus savo priešus ir atgausime mūsų Vilnių“⁴⁸, pašventino vietą Vilniaus medžiui, o Seimo pirmininkas Justinas Staugaitis, tuo metu pavadavęs Lietuvos prezidentą, jį pasodino⁴⁹.

Tenka pasiremti teisinga 1924 m. Tumo įžvalga: „Lietuvai pagražinti Draugijos kronikoje „Vilniaus medis“ ir jo sodinimas laikys centrinę vietą“⁵⁰. Iš tiesų draugijos veikloje ta akcija laikytina labiausiai pavykusia. Per Lietuvai pagražinti draugijos rengtas šventes tais ir vėlesniais metais daug kur atgijo piliakalniai, senkapiai (pvz., Pepalių⁵¹) ar kiti atminčiai svarbūs objektai (pvz., Sukilėlių kalnelis). Jie tapo lankomi, patvarkomi.

1924 m. lapkritį Lietuvai pagražinti draugija perėmė savo globon Veliuonos Gedimino kapo piliakalnio priežiūrą⁵², tačiau jis 1931 m. perduotas Veliuonos šauliams, nes vietinio draugijos skyriaus veikla pamažu ėmė gesti ir jis buvo likviduotas⁵³. 1925 m. viduryje Žemės reformos valdyba pavedė draugijai Birutės

45 „Istorinių vietų sutvarkymas“, *Trimitas*, 1924, Nr. 180, p. 27.

46 „Lietuvai pagražinti draugijos aukų rinkime“, *Vienybė*, 1924, Nr. 24, p. 192.

47 Vienas plakato egzempliorius saugomas Lietuvos literatūros ir meno archyve, f. 43, ap. 4, b. 10.

48 „Kaunas“, *Trimitas*, 1924, Nr. 186, p. 28.

49 *Aušros medis: Lietuvai pagražinti draugijos vienkartinis leidinys*, red. Liudas Gira, Kaunas, 1925, p. 37.

50 *Vilniaus medis: vienkartinis leidinys, Vilniaus medžio sodinimo šventei, Vilniaus Lietuvos sostinės, 600 m. sutiktuovėms paminėti*, peržiūrėjo J. Tumas; sutvarkė ir kalbos žiūrėjo Liudas Gira, [Kaunas]: Lietuvai pagražinti draugija, 1924, (be paginacijos).

51 „Baisogala“, *Trimitas*, 1924, Nr. 187, p. 27.

52 „Veliuonos piliakalnius...“, *Lietuvis*, 1924, Nr. 3, p. 16.

53 LCVA, f. 402, ap. 4, b. 141, l. 35.

kalną Palangoje, 1939 m. draugijos valdyba nurodė, kad globoja ne tik jį, bet ir Merkinės, Palendrių piliakalnius, Tirkšlių pušyną⁵⁴.

„Plačiu visai Lietuvai maštabu“ 1925 m. birželio 28 d. draugija Veliuonoje surengė Pirmąjį tautos suvažiavimą. Netoli minėto 1921 m. medinio kryžiaus atidengė „pirmą mūsų senajai istorijai paminklą“ – paminklą Gediminui. To granito obelisko užrašas skelbė įsipareigojimą: minint kunigaikščio mirties jubiliejų 1941 m. Veliuonoje iškils monumentas, kurio pamatai tuokart taip pat buvo pašventinti.

Draugijos lėšomis ir darbu iškilo ir kitų paminklų. Ukmergės kapinėse draugijos skyrius pastatė paminklą žuvusiems Lietuvos kariams savanoriams. 1923 m. spalio 2 d. dalyvaujant aukščiausiems respublikos pareigūnams jį pašventino draugijos pirmininkas Tumas, atlaikęs ir gedulines mišias, pasakęs pamokslą. Ketinimų statyti monumentus būta nemažai: Marijampolės skyrius vis rengėsi paminklų pagerbti Vincą Kudirką, Panevėžio skyrius⁵⁵ planavo pastatyti du paminklus: žuvusiems už Lietuvą – kapinėse ir Nepriklausomybei – miesto centre. XX a. 3 deš. pirmoje pusėje visuomeninių paminklų buvo nedaug ir jų meninis pavidalas netenkino kultūros žmonių, todėl Lietuvai pagražinti draugija, norėdama spręsti šią problemą ir tinkamai realizuoti Gedimino paminklo Veliuonoje užmojį, 1925 m. įsteigė autoritetinę paminklų komitetą (jam priklausė Adomas Varnas, Petras Rimša, Antanas Žmuidzinavičius, Juozas Zikaras, Vladimiras Dubeneckis ir Juozas Skripkus), turėjusį atlikti meninę memorialinių paminklų „cenzūrą“, teikti rekomendacijas, bet jis nefunkcionavo.

Draugija gaivino ir memorialiniais ženklais įprasmino Biržų pilies istoriją, Radvilų įtaką miestui ir evangelikams reformatams: vietinio skyriaus rūpesčiu 1927 m. ant gynybinių Biržų pilies pylimų buvo pastatyti bokšteliai su Magdeburgo teisių įrašais, o 1931 m. prie pilies liekanų atidengtas Zikaro sukurtas Jonušo Radvilos biustas. Kultūros paveldo reliktyų aktualizavimas ir naujų atminties ženklų kūrimas „istoriniais atminimais brangiose vietose“ reiškė Lietuvos valstybingumo teisėtumo eskalaciją, pagarbą iškilioms asmenybėms ir norą didinti konkrečios vietovės gyventojų savivertę.

Vienas ryškiausių Tumo ir Lietuvai pagražinti draugijos pėdsakų puoselėjant istorinę atmintį – Vytauto Didžiojo mirties 500 metų metinių minėjimas.

54 LCVA, f. 1367, ap. 1, b. 348, l. 64.

55 1929 m. išleista afiša-kreipimasis „Tėvai, motinos, broliai, seserys!“. Panevėžio kraštotyros muziejus, GEK 20750 R 8737.

Idėja organizuoti iškilmes 1928 m. kilo draugijos centro valdyboje, kuri kreipėsi į kitas organizacijas, siūlydama suvienyti pastangas. Taip 1928 m. spalio 27 d. buvo įkurtas Vytauto Didžiojo mirties 500 metų paminėjimui organizuoti komitetas, draugijos atstovas Tumas tapo to komiteto pirmininko pavaduotoju. Jis aktyviai aiškino, kurios bažnyčios Lietuvoje yra funduotos Vytauto, dalyvavo kuriant ir įgyvendinant šventinius scenarijus, „nesigailėjo jėgų, kiek tas nuo jo parėjo, kad kuo gražiausiai ir neišdildomai būtų paminėtas vienas didžiųjų Lietuvos praeities kūrėjų“ – rašė Lietuvai pagražinti draugijos narys botanikas Liudas Vailionis⁵⁶. Tiesiogiai ir netiesiogiai Tumas turėjo įtakos paminklų Vytautui Didžiajam plejados atsiradimui šalyje.

Ne visus planus Lietuvai pagražinti draugijai pavyko įgyvendinti, tačiau jos sėta sėkla dygo. Pati draugija [spėju, kad Vladas Braziulevičius – SSŽ] situaciją apibūdino taip:

O jei dėl lėšų stokos draugijai vienai buvo neįmanoma atlikti kurį nors didesnę darbą, tai toji jos iškeltoji mintis rasdavo pritarimo plačioje visuomenėje ir bendromis pastangomis sumanymas virsdavo darbu, o darbas ir jo auklėjamoji reikšmė žadino mūsų tautinę ir politinę sąmonę. Tatai draugijai itin pasisekdavo gal ir dėl to, kad jos steigėjų būrely, o paskiau visą laiką pirmoj Draugijos narių eilėj buvo brangus ir nepamirštamas a. a. kanauninkas J. Tumas-Vaižgantas. Jo nuoširdus ir savo krašto meile persisunkęs žodis pataikydavo į kiekvieno lietuvių širdį, mokėjo paraginti ir patraukti ją prie kožno gražaus sumanymo.⁵⁷

Iš tikrųjų, puikus oratorius Tumas kaip pirmasis draugijos pirmininkas sėkmingai atliko savo misiją – įtraukė šalies gyventojus į aplinkos ir kultūros paveldo objektų puoselėjimo judėjimą. Jo vizija – tvarkant kraštovaizdį budinti žmonių pilietinę sąmonę, kurti lokalias atminties erdves, aktualizuoti kultūros paveldą – pamažu materializavosi.

Tumo žodžiai, 1923 m. išsakyti paminklo savanoriams Ukmergėje šventinimo proga („Lietuva dengiasi paminklais. Tai reiškia, Lietuva sparčiai dirbasi istoriją, nemažiau prakilnią, kaip senovėje, iš kur stiprybę semias“⁵⁸), atskleidžia

56 *Vytauto Didžiojo garbei, 1430–1930*, red. Pranas Lubickas, Kaunas: Lietuvai pagražinti draugijos Centro valdyba, [1936 arba 1937], p. 18.

57 *Ibid.*, p. 15.

58 Juozas Tumas, „Žuvusiems už tėvynės laisvę 1919–1923 m.“, *Krivulė*, 1923, Nr. 4, p. 5.

jo požiūrį į memorializacijos procesą Lietuvoje. Memorialiniai ženklai yra būtini dėmenys formuojant atminties kultūrą. Vaižganto įnašas į atminties puoselėjimo barą yra didžiulis: veikia Lietuvai pagražinti ir kitose draugijose, Vytauto Didžiojo jubiliejiniame komitete, rengiant *Mūsų senovę*, o taip pat – kuriant Rašliavos muziejų, ruošiant lietuvių literatūros istorijos paskaitas, rūpinantis pagerbti nusipelnčius kultūrai asmenis ir t. t. Budindamas visuomenės atmintį Tumas ryškino tapatybės kontūrus, vizualiosios – taip pat. Rašytojo iniciatyvos Lietuvai pagražinti draugijoje – viena šio jo pašaukimo apraiškų. Vaižgantas visą gyvenimą atsidurdavo visuomenei reikšmingų statinių-simbolių, paminklų idėjos ir jos materializavimo avangarde. Todėl Tumo vaidmeniui draugijoje geriau suprasti ir įkontekstinti derėtų apžvelgti jo nuoseklią veiklą įpaminklinimo sferoje.

Būdami pavaldūs Rusijos imperijai, lietuviai negalėjo turėti savo rašto, o dėl daugybės draudimų – ir tautinių paminklų, svarbių istorinio pobūdžio monumentų. Vėluota pritapti prie nacionaliniu patosu nutviektos XIX a. ir XX a. pr. Europos (ir ne tik jos) viešosios memorialistikos, atminties kultūros simbolių kūrimo paradigmos. Vos prieš I pasaulinį karą įsižiėbė galimybė, Tumas energingai ėmėsi ragintojo misijos – aukoti paminklų statybai. Jo autoritetas – tarsi numatomo statyti objekto moralinė garantija. Šitai suvokė, todėl pats dosniai aukojo, darbavosi agituodamas. Lietuvoje visi monumentai – ir paminklai, ir pastatai – kilo sunkiai. Daug Tumo agituota už paskui nebūtin dingusius Tautos – Lietuvių mokslo ir dailės draugijų – namus Vilniuje ar vėliau – Meno rūmus Kaune. Viena pirmųjų lietuvių visuomeninės santalkos sėkmių – švietimo tvirtovė vadinti „Saulės“ namai Žaliakalnyje. Vaižganto nuopelnai rūmams akivaizdūs: jo ir kun. Konstantino Olšausko 1911 m. papinigavimas JAV lietuvių diasporoje klojo materialinį pamatą pastatui, be to, grįžęs iš kelionės trūkstamas lėšas jis rinko po visą Lietuvą skaitydamas paskaitas⁵⁹.

Tumas brandino lietuviškojo panteono vaizdinį. 1920 m. kovo 31 d. paskirtas administruoti tuščią, išdužusiais stiklais Vytauto bažnyčią, jis ketino paversti ją panteonu, tautos paminklu⁶⁰, bet pirmuoju gotikinė šventovė netapo dėl ankštumo, o antrojo statuso neįteisino Bažnyčios vyresnybė. Vis dėlto pokarinėmis sąlygomis per keturis mėnesius Tumas, sugebėjęs išpuošti bažnyčią lietuvių dailininkų kūrinių, rodė sektingą pavyzdį kitiems klebonams. Visuomenėje ir

59 Juozo Tumo paskaitos, *Vienybė*, 1912, Nr. 1, p. 9.

60 Juozas Tumas buvo net įsteigęs „Vytauto bažnyčiai, tautos paminklui, restauruoti komitetą“. Žr.: *Ganytojas*, 1920, Nr. 7, p. 224.

spaudoje nuolat išnirdavo nuomonė, kad Lietuvoje turi atsirasti pagrindinis tautos monumentas, būta įvairių vizijų (muziejus, paminklas knygnešiui, gigantiškas paminklas etc.). 1923 m., švenčiant Lietuvos valstybės gyvavimo penkmetį, būtent Vaižgantas nusvėrė kaip prabangų Atgimimo ir laisvės paminklą statyti votyvinę Prisikėlimo bažnyčią. Dėsninga, kad jis tapo tautos panteono – Prisikėlimo bažnyčios – statybos vykdomojo komiteto nariu. Tumas dalyvavo ir Karo muziejaus komisijoje, prisidėjo kuriant šią tarpukariu vieną svarbiausių atminties vietų šalyje. Jo pėdsakų galima rasti Kauno tarpukario architektūroje. Tarkim, 1932 m. sausio 2 d. jis pašventino itin reikšmingą tautinio modernizmo pastatą – centrinius pašto rūmus Kaune, projektuotus Vizbaro⁶¹. Tas pats architektas projektavo kitą objektą – Bronės ir Petro Klimų vilą „Eglutė“, o jos statybos rangovu ir iš dalies bendraautoriumi galima laikyti Klimų giminaitį Tumą-Vaižgantą (prielaida paremta Klimų ir Tumo susirašinėjimu).

Šventindamas daugybę objektų ir ta proga sakydamas įtaigias kalbas Tumas stipriai veikė minią susirinkusių žmonių, kurstė kultūrinę atmintį. Girklių kalno kryžius simboliškai pradėjo Vaižganto – tautai svarbių monumentų *spiritus movens* – kelią. Šventindamas Povilo Višinskio ir savo bičiulių brolių kun. Jono ir Felikso Vizbarų iniciatyva 1905 m. gegužę netoli Kurtuvėnų spaudos atgavimo metinių proga iškeltą ažuolinį kryžių⁶², išskilmėse gausiai dalyvavusius jis sujaukino viltingu ir pranašingu pamokslu. Aukštas, iš toli matomas kryžius – vienas pirmųjų nacionalinio rango paminklų, kolektyvinės atminimo kultūros formantų. Posukiliminiu laikotarpiu katalikiški kryžiai, ypač statyti ne kapinėse, jau buvo įgavę religinio-nacionalinio identiteto atributo statusą, Girklių kryžius išsiskyrė savo intencija, lokalizacija ir žmonių susitelkimu.

Vaižgantas ir vėliau ne kartą kviestas į visuomenės apytaką įvesdinti memorialinius objektus. Antai 1923 m. rugsėjo pradžioje Biržuose jis sakė prakalbą atidengiant paminklą aušrininkui Stanislovui Dagiliui, o 1927 m. rugpjūčio 1 d. Aleksoto kapinėse iškilmingai šventino paminklą žuvusiems už laisvę – Antano Aleksandravičiaus sukurtą skulptūrinę Pietos kompoziciją.

Tumui tekdavo perimti vieno ar kito memorializacijos sąjūdžio, kartais begėstančio ar virtusio nesutarimu, vairą ir tiesiog vykdyti banalią išdininko pareigą. Dėl okupacinių sąlygų primestų draudimų nacionalinio paminklo ak-

61 J. Š., „Pašto rūmai Kaune“, *Paštininkų žodis*, 1932, Nr. 2, p. 28.

62 [Jonas Vizbaras], „Spaudos atgavimo metinės sukaktuvės Kurtuvėnų parapijoje“, *Vilniaus žinios*, 1905, Nr. 123, p. 3.

tualija XX a. pradžioje transformavosi į ketinimą pagerbti tautos didžiavyrius, ypač rašytojus. Kilus sumanymui pastatyti „padoresnius“ paminklus Simonui Daukantui Papilėje ir Antanui Strazdui Kamajuose, Vaižgantas ėmėsi kuruoti aukų fondus Vilniaus kredito banke [spėju, kad 1910 m. – SSŽ] atidarydamas dvi tikslines sąskaitas⁶³. Rašytoją iš Vilniaus perkėlus Laižuvon, lėšas jis pavedė kitiems, bet netrukus ištiko karas ir tie „projektai“ liko neįgyvendinti. Tačiau Vaižgantui kitaip buvo lemta grįžti prie paminklo Daukantui: Karo muziejaus sodelyje 1927 m. jis iškilmingai pašventino Daukanto ir Kudirkos biustus, sukurtus Zikaro⁶⁴. Jam teko prisidėti ir prie paminklo Strazdeliui atsiradimo: 1931 m. birželį jis buvo išrinktas kun. Antano Keraičio iniciatyva suburto Strazdo paminklui Kamajuose statyti komiteto garbės pirmininku (beje, Tumas taip pat buvo ir paminklo Marijai Pečkauskaitei statybos komiteto garbės pirmininkas⁶⁵). Skulptoriaus Aleksandravičiaus sukurtas dainiaus biustas pastatytas miestelio aikštėje, tik jo atidengimo iškilnių (1933 m. spalio 8 d.) Vaižgantas jau nebesulaukė, tačiau tikėtina, kad jo nuomonė lėmė paminklo lokalizaciją miestelio centre, o ne bažnyčioje ar šventoriuje, kaip planuota iš pradžių.

Paminklą iškiliam asmeniui Tumas laikė privalomu visuomenės atsisteisimu, jo žodžiais – „atsilyginimu“ ir „parodymu“, kiek veikėjo veikla branginti („lietuvių tauta, jos pasiturintieji vaikai, turi pasižymėti paminklėliais tuos savo žmones, kurie reiškia jos laiko tarpus“⁶⁶). Tik ne visada iniciatyvos buvo vaisingos: Tumo dėka 1920 m. Meno kūrėjų draugija suorganizavo konkursą antkapiniam kun. Jono Vizbaro paminklui⁶⁷, bet – be rezultato, kaip ir paminklo gydytojui Domininkui Bukantui Zarasuose atveju, nors Tumas dėl pastarojo įsirašė ir į zarasiškių komitetą⁶⁸. 1930 m. rugsėjį Tumas ėmė vadovauti paminklo kun. Silvestrui Gimžauskui Kirdeikiuose statybai, deja, ir jis nebuvo pastatytas, o pati įmemorialinimo idėja persimainė į tikslą sutvarkyti Gimžausko namą.

63 Juozas Tumas, „Kur dingo pirmosios aukos kun. A. Strazdo ir Sim. Daukanto“, *Vienybė*, 1925, Nr. 49, p. 392.

64 „Vytauto Didžiojo karo muziejaus svarbiausiųjų įvykių kronika. 1919–1951 metai“, in: *Vytauto Didžiojo karo muziejus 2010 metais: almanachas*, Kaunas, 2011, p. 30.

65 Vaižgantas, *Laiškai Klimams*, parengė Petras Klimas jnr., redagavo Vytautas Vanagas, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1998, p. 372.

66 Vaižgantas, *Raštai*, t. 16: *Literatūros istorija, 1896–1933*, parengė Ilona Čiužauskaitė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2005, p. 456.

67 „Darbo takais“, *Menas*, 1920, Nr. 2, p. 13.

68 „A. a. dr. Domininkui Bukantui paminklo klausimu“, *Kardas*, 1928, Nr. 10–11, p. 159–160.

Tam rinktos aukos ir fiksuotos aukų lapuose, patvirtintuose Tumo parašu, tik jo paties jau nebebuvo tarp gyvųjų...⁶⁹.

Platoka veikla komitetuose memorialiniams paminklams statyti, ypač laike „užstrigusių“ paminklų atveju, vargino nenašumu. Tačiau Tumas – aukotojas⁷⁰, aukų rinkikas – jautėsi įsipareigojęs ir straipsneliais periodikoje, ir viešomis kalbomis propaguoti paminklų statybą. Meninis paminklo pavidalas jam neabejotinai buvo svarbus. Regis, ten, kur paminklui statyti komitete dalyvavo Vaižgantas, veikė ir architektūros, dailės profesionalai. Bet architektui Vytautui Landsbergiui-Žemkalniui nepateikus Jeronimo Ralio paminklo Jonavoje projekto, teko pasitenkinti inžinieriaus Adolfo Netiksos projektuotu antkapiniu paminklu. Tumas džiaugėsi – vis dėlto atsirado atminimo ženklas „didžios sielos“ gydytojui, vertėjui, o kartu ir „Jonavos kapams didelė pagraženė“, tačiau gailavo, kad miestas neįsitraukė į įamžinimo procesą:

Jonavai, deja, ne kam kitam nuostolis, kad neskyrė tam savo geradariui, tai garsenybei tinkamos vietos, neprisidėjo aukomis: Jonava būtų taip pat pasipuošusi, kaip pasipuošė Daukanto paminklu Papilė.⁷¹

Paminklo kaip atminties, kad ir lokalias, židinio iškilimas rašytojo suvoktas kaip visuomeniška būtinybė: svarbu įamžinti iškilų kūrėją, istorinį ar visuomenės veikėją, suteikti išskirtinumo vietai ją pagražinant meniniu akcentu, kuris ilgainiui taptų tapatybės žyme. Istorikas Dangiras Mačiulis teigia, kad tarpukariu „monumentalią lokalias atminties raišką sąlygojo daug veiksnių: patriotinio (nacionalistinio) angažuotumo liudijimas, lojalumo politiniam režimui manifestavimas ar lokalus patriotizmas“⁷². Šį teiginį, atsižvelgus į Tumo poziciją ir veiklą, dar reikėtų praplėsti kultūrinės atminties afišavimo ir meno poreikio veiksniais.

Tumas darbavosi, kad būtų pastatytas nacionaliniu lygiu reikšmingas paminklas vyskupui Motiejui Valančiui, turėjęs reprezentuoti ir valstybės (tautos) meninį pajėgumą.

69 Kun. Silvestriui Gimžauskui paminklui statyti Kirdeikiuose pajamų–išlaidų kvitai, [1933–1935]. VUB RS, f. 196–178.

70 Pvz., Jeronimo Ralio paminklui paaukėjo ne mažiau 50, o Motiejaus Valančiaus – ne mažiau 100 litų (LNB RKRS, f. 42–21).

71 Juozas Tumas, „Paminklas Jeronimui Raliui, Homero vertėjui. 10 metų sukakus“, in: Vaižgantas, *Raštai*, t. 16, p. 424.

72 Dangiras Mačiulis, „Monumentali lokalias atminties raiška Lietuvos provincijoje 1926–1940 m.“, *Acta humanitarica universitatis Saulensis*, t. 24, 2016, p. 30.

Ta tauta yra sąmoninga, kuri dailės paminklais jau sugeba didžias idėjas išreikšti ir reiškiamą suprasti. O visa Lietuva, ne tik jos dabartinė sostinė Kaunas, bet ir tikroji jos sostinė Vilnius, dar neturi nė vieno kilnaus paminklo, lyg ji dar neturėtų juo ko pareikšti.⁷³

Tai 1925 m. kvietimo statyti garsiajam Žemaičių vyskupui paminklą Kaune (komiteto pirmininkas vyskupas Juozapas Skvireckas, pavaduotojas – Antanas Smetona, sekretorius – Mykolas Biržiška, išdininkas – Tumas) citata. Joje atpažįstamos Vaižganto, Lietuvai pagražinti draugijos steigėjo, nuostatos. Į statybos komitetą įtrauktas meno ekspertas – tapytojas ir skulptorius Kajetonas Sklėrius, o žmonės kviesti aukoti po pusę lito ir juos siųsti Tumui, Aleksoto g. 6. Neri-maudamas, kad statybos procesas įstrigo, 1931 m. pradžioje Vaižgantas iškėlė dvi alternatyvas: už turimas lėšas statyti kuklesnį Valančiaus paminklą prie Vytauto bažnyčios tarp dviejų kontraforsų arba intensyvinti rinkliavą pirmiam didingo monumento sumanymui⁷⁴. Neatsisakius didesnio užmojo, 1932 m. suorganizuotas precedento lietuvių memorialistikoje lig tol neturėjęs konkursas. Rotušės aikštėje turėjo iškilti bronzinė Valančiaus skulptūra ar skulptūrinė kompozicija. Buvo pateikti devyni paminklų projektai, visi norintys paminklų modelius galėjo apžiūrėti Tumo bute (dėl to rašytojas atidėjo savo persikėlimą į Klimų vilą⁷⁵). Bet konkurso žiuri, o jos nariu buvo ir Tumas, netenkino nė vienas projektas, tad pasirinktas Vinco Grybo ir tik su išlyga, kad bus gerokai patobulintas⁷⁶. Po Vaižganto mirties, nors ir būta bandymų, iki sovietinės okupacijos pastatyti paminklo taip ir nespėta.

Išvados

Išskirtinis Lietuvai pagražinti draugijos bruožas yra tai, kad ji paliko ryškų reigimą pėdsaką kraštovaizdyje ir savimonėje. Draugijos steigėjas ir pirmasis jos

73 „Komitetas kviečia Vyskupui Motiejui Valančiui paminklą pastatyti“, *Tiesos kelias*, 1925, Nr. 6, p. 390.

74 Juozas Tumas, „Dėl vysk. M. Valančiaus paminklo“, *Naujoji Romuva*, 1931, Nr. 5, p. 126.

75 Vaižgantas, *Laiškai Klimams*, p. 409.

76 Plačiau apie konkursą: Skirmantė Smilingytė-Žeimiienė, „Dvasininkija – tarpukario memorialinių dailės kūrinių iniciatorė“, *Menotyra*, 2001, Nr. 2, p. 44–51.

pirmininkas Juozas Tumas nubrėžė pagrindinę veiklos gairę – kultūrinti Lietuvos vaizdą. Naudodamasis savo autoritetu ir puikia komunikacija, Vaižgantas realizavo draugijos priimtą misiją – įsuko šalies gyventojus ir valdiškas institucijas į aplinkos ir kultūros paveldo objektų puoselėjimo judėjimą. Rašytojas diegė nuostatą, kad būtina kaip „atsilyginimą“ iškiliems kūrėjams ar istorinėms asmenybėms statyti paminklus ir užpildyti įamžinimo vakuumą, atsiradusį dėl carinės okupacijos draudimo turėti nacionalinius monumentus. Sprendimas medžio-simbolio (kasmet išskirtinėse vietose stengtasi sodinti medį, turintį sutartinį vardą ir memorialinę funkciją) ar paminklo pavidalu kurti naujus tapatybės ženklus buvo savalaikis, taip pat kaip ir siekis atželdinti karo nuniokotą šalį medžiais, tvarkyti aplinką. Imperatyvas gražinti Lietuvą virto darbais, tradicijomis: pvz., kasmet lankyti ir prižiūrėti istoriniai objektai, ypač piliakalniai, rengtos medžių sodinimo ir paukščių šventės. Draugija, anot Tumo, „apmedžiavo“ visą šalį, apželdinimo srityje labiau nusipelnė draugijos nariai – gamtininkai. Tumas eikvojo jėgas formuoti vizualios tapatybės žymenis, tuo pačiu – lokaliuos atminties erdves, stimuliuodamas memorializacijos ir kultūrinės refleksijos procesą Lietuvoje. Per vizualybę ugdyta romantizuota valstybingumo samprata.

Gauta 2020 04 28

Priimta 2020 05 12

Juozas Tumas-Vaižgantas and the Society for Making Lithuania Beautiful

Summary

The article presents activities of the Society for Making Lithuania Beautiful established in Lithuania in 1921. The vision and actions of its ideologue and first chairman Juozas Tumas-Vaižgantas contributed to a more active process of memorialization in Lithuania, introducing the idea that it was necessary to build monuments as a 'reward' to prominent people or historical figures and fill in the vacuum created by the tsarist occupation which banned national monuments in the country. At that time, there was a great shortage of memorials, so the decision to introduce new identification marks in

the form of a tree (every year, a tree with an agreed name and memorial function was planted in a special place) or of a monument was timely, as was the attempt to replant the war-torn country and beautify its surroundings. The imperative goal to make Lithuania beautiful turned into actions and traditions, such as annual visits and upkeep of historical objects, especially hill forts, tree planting and bird festivals. Tumas-Vaižgantas and the Society encouraged Lithuanians to nurture the landscape and cultural heritage objects, to create signs significant for the nation, and at the same time, spaces of local memory. In this way, the romanticized concept of statehood was introduced through visuals.

Keywords: Juozas Tumas-Vaižgantas, Society for Making Lithuania Beautiful, cultural landscape, memorialization, monuments, culture of memory.
